

УДК 27-725-584 :141 (477.82) «19»

О. В. Мороз,
*аспірантка кафедри філософії Житомирського державного університету
імені Івана Франка*

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ ЦЕРКОВНИХ ДІЯЧІВ ВОЛИНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто питання зародження та формування гуманістичних засад релігійно-філософських поглядів церковних діячів Волині кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано становлення методологічних основ гуманістичної парадигми думок під впливом особливостей релігійно-церковних процесів на Волині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.; існування у суспільстві філософських традицій; обставин життя представників православного духовенства Волині.

Ключові слова: *православ'я, гуманістичні засади, церковний діяч, Волинська духовна семінарія в м. Кременці, Свято-Успенська Почаївська лавра.*

Гуманистические основы религиозно-философских взглядов церковных деятелей Волины в конце XIX – в начале XX века

Рассмотрены вопросы зарождения и формирования гуманистических основ религиозно-философских взглядов церковных деятелей Волины в конце XIX – начале XX в. Проанализировано становление методологических основ гуманистической парадигмы мыслей под влиянием особенностей религиозно-церковных процессов на Волины в конце XIX – в начале XX в.; существования в обществе философских традиций; обстоятельств жизни представителей православного духовенства Волины.

Ключевые слова: *православие, гуманистические принципы, церковный деятель, Волинская духовная семинария в г. Кременце, Свято-Успенская Почаевская лавра.*

Humanistic bases of religious and philosophical views of Volin church figures in the end of XIX – at the beginning of XX century

The question of the origin and formation of humanistic bases of religious and philosophical views of Volin church leaders in the late XIX – at the beginning of XX century. Analyzed the formation of the methodological foundations of humanistic paradigm views under the influence of the religious processes in Volin in the late XIX – at the

beginning of XX; existence in society philosophical traditions, life conditions of the Orthodox Volin clergy.

Keywords: *Orthodoxy, humanistic bases, church leader, Volin Theological Seminary in Kremenets, Pochaiv Lavra.*

З початком XXI ст. в українському суспільстві відбувається зміна парадигм розвитку науково-культурних процесів, відмова від раціоналістичних способів пізнання дійсності. За таких умов все більше актуалізується проблема гуманістичних пріоритетів розвитку людини, тлумачення її духовної сутності у контексті пошуку моральних орієнтирів буття, визначення місця кожної особи у житті суспільства крізь призму релігійного світогляду.

Активне впровадження новітніх інформаційних технологій призводить до дегуманізації усіх ланок життєвого простору та самої людини. Людство стоїть перед необхідністю вироблення нових ціннісних установок на гуманістичних засадах попередніх поколінь. У цьому контексті аналіз сутності гуманістичної парадигми релігійно-філософських поглядів церковних діячів Волині кінця XIX – початку XX ст. постає однією із найважливіших у методологічному та світоглядному планах досліджень, які належать до проблемного поля сучасного релігієзнавства, філософії, історії.

Окремі питання ідейних аспектів українського гуманізму слугували предметом наукового пошуку В. Нічик [13], М. Кашуби [7], Ю. Сабадаш [15] та ін. У працях вітчизняних та зарубіжних науковців аналізуються різні аспекти цієї проблеми. Так, в роботах Є. Дулуман [5], М. Стадника [18], А. Черній [21] та інших розглядаються основні риси християнських ціннісних орієнтацій. Особливості церковно-релігійних процесів у досліджуваній період вивчали волинські богослови, історики, краєзнавці: В. Рожко [14]; С. Жилюк, Б. Бойко [6]; В. Борщевич [3], М. Манько [11], І. Ярмошик [22] та ін.

Актуальність окресленої проблематики, її недостатня розробленість на сучасному етапі констатує про відчутну потребу комплексного дослідження специфіки вищевказаних явищ крізь призму релігійної, філософської, історико-краєзнавчої спадщини діячів церкви Волині, мислителів минулого століття, які відіграли важливу роль у процесі становлення філософської думки на Україні.

Метою даної роботи є аналіз підвалин гуманістичної моделі релігійно-філософських поглядів церковних діячів Волині в кінці XIX – на початку XX ст.

Релігійно-філософські погляди церковних діячів Волині кінця XIX – початку XX ст. становлять гуманістичну парадигму думок про людину, основні прояви її буття, ціннісні морально-етичні орієнтації у контексті православного світогляду.

Методологічні основи гуманістичної парадигми релігійно-філософських поглядів сформувалися під впливом, по-перше, особливостей релігійно-церковних процесів на Волині в кінці XIX – на початку XX ст.; по-друге, існування у суспільстві філософських традицій; по-третє, обставин життя представників православного духовенства Волині.

Дослідження особливостей Волинського краю в релігійному, етнографічному, історичному, краєзнавчому аспектах займають особливу нішу в історії України, особливо у системі релігійних відносин. Здавня ця територія славилася наявністю великої кількості церковних інституцій, однієї з найбільших православних святинь – Свято-Успенською Почаївською лаврою.

Особливості релігійно-церковних процесів на Волині в означений період характеризуються концентрацією різних релігійних вірувань – православного, католицького, греко-католицького (уніатського), іудаїзму – в основі релігійного плацдарму, де після приєднання регіону до Російської імперії активно поширювалася політика царизму за рахунок російської православної церкви.

У процесі історичних змін волинський народ, який постійно перебував під впливом різних іноземних держав, постійно шукав «організуючу силу» і вождів. Об'єднуючим фактором сповідників православної віри виступила діяльність православних монастирів. Вони були, за словами Б. Давидовича [4, с. 951], тим культурним вогником, який освячував напівдику місцевість та ознакою більшої (у порівнянні з іншими областями) культурності, освіченості її мешканців.

Керуючим фактором стала діяльність представників краєзнавчих студії, які утворилися у результаті розпорядження Священного Синоду від 19 травня – 6 жовтня 1850 р. про історико-статистичний опис Волинської єпархії. Церковні діячі Волині, зокрема М. Теодорович, А. Сендульський, А. Хойнацький та інші стали їх активними членами та досліджували церковно-релігійні, соціально-культурні і державотворчі процеси. Хоча єпархіальна влада, за словами історика В. Лукашук [13, с. 242], ставила прагматичну мету даних дослідницьких студій – звести діяльність науковців і краєзнавців до вузько конфесійних завдань і спрямувати їх на протиборство з католицизмом і польською ідеологією.

Церковно-релігійні процеси на Волині в кінці XIX – на початку XX ст. за відсутності на той час відомих навчальних, культурологічних центрів розвивалися в середовищі місцевої інтелігенції – священнослужителів Свято-Успенської Почаївської лаври, всього духовенства Волинської єпархії. Науковець М. Левчук стверджує, що церковні публіцисти створили узагальнений образ духівника: це активний громадянин своєї держави, свідомий свого обов'язку перед парафіянами, вірець мудрості, духовної чистоти і справедливості; він – вчитель і духовний провідник віруючих [9, с. 15]. Церковні діячі Волині були носіями та розповсюджувачами Божого слова серед простих православних вірян.

Важливою була участь православного приходського священика у процесі поширення морально-етичних цінностей на гуманістичних засадах, оскільки він виконував беззаперечну роль в управлінні населенням. Науковець Б. Давидович [4, с. 449] стверджував, що «пастирів потрібно поставити у положення справжніх творців Царства Божого на землі», оскільки діяльність священнослужителя у повсякденному житті прирівнювалася до Божих діянь на небі.

Центром зародження та поширення релігійно-історичної, краєзнавчої, антропологічно-гуманістичної проблематики виступала Волинська духовна семінарія м. Кременці, яка відіграла важливу роль у релігійно-церковному житті краю. Як стверджує науковець Б. Давидович, «це був перший вогник, від якого з часом повинно було розгорітися велике вогнище російського і православного просвітництва у краї» [4, с. 413]. Цю думку підтримує та розвиває церковний діяч, дослідник минулого Волині М. Теодорович [19, с. 458], стверджуючи, що цей навчальний заклад завжди брав активну участь у процесах збереження та відтворення традицій, започаткованих слов'янськими просвітителями Кирилом та Мефодієм.

Інший церковний діяч С. Барановський, досліджуючи міжконфесійні і міжнаціональні відносини на Волині, зокрема, між православ'ям і католицизмом, підтримує думку про незаперечну роль Волинської духовної семінарії у м. Кременці. Особливо її вплив, за словами історика-краєзнавця, відчуло міщанство, яке, «було не в змозі виробити нічого свого і відрізнялося наслідуванням» [1, с. 892]. Співи у семінарській церкві, хресні ходи православного духовенства згаданого навчального закладу повертали православних вірян до рідного, корінного.

Критерієм побудови навчально-виховного процесу в духовних семінаріях виступала гуманістична спрямованість: учень знаходився у центрі освітнього процесу. Окрім того, особлива увага приділяла-

ся методиці викладання навчальних дисциплін. Викладачі духовної семінарії підбирали такі методи викладання, які забезпечували правильний розвиток природних обдарувань і спонукали до розумової діяльності вихованців, при цьому пам'ять не обтяжувалася зайвими знаннями [20, с. 96].

Індивідуальний творчий підхід у процесі розвитку особистості – це один із аспектів гуманістичної парадигми навчально-виховного процесу у духовних семінаріях: за успіхи у навчанні та зразкову поведінку учень нагороджувався корисними книгами, при цьому подарункова література обиралася відповідно до віку та уподобань [20, с. 97].

Різноманітні аспекти релігійно-філософських поглядів церковних діячів висвітлювалися на сторінках видання «Волинські єпархіальні відомості», головна мета якого, за словами історика С. Жилока [6, с. 92], сприяти через духовенство вихованню юнацтва відповідно до вимог часу. Крім того, весь науковий потенціал зосереджувався навколо Волинської духовної семінарії в м. Кременці, де була розміщена редакція згаданих відомостей.

Гуманістична спрямованість «Волинських єпархіальних відомостей» реалізовувалася через відповідний тематичний матеріал, який розміщувався в офіційній та неофіційній частинах. Остання, за словами краєзнавця Г. Дем'янчука, була багатою на матеріали про народний побут, звичаї та обряди, повір'я, традиції скотарства, городництва, рибальства, мисливства, бджільництва і, взагалі, вміщала скарби народних знань.

Історико-краєзнавчі дослідження, які спрямовані на вивчення церковно-релігійних процесів, відзначаються не тільки цінним змістовим наповненням, гуманістичною спрямованістю, а й комплексом використаних джерел, які включають архівні матеріали польських істориків-науковців: М. Бельського, Б. Папроцького, К. Несецького. Окрім того, дані матеріали слугують базою для духовного збагачення, морального розвитку, формування гуманістичних цінностей на основі досвіду попередніх поколінь.

Найбільший резерв історико-краєзнавчих досліджень знаходиться у спадщині священика А. Сендульського [16, 17], який через призму етнографічних, археологічних, історичних, релігійних матеріалів про міста та села Волинської губернії спонукав до розвитку національної свідомості населення, викликав інтерес до минулого свого народу, цікавість до історії краю, мови, життя та світогляду.

Наступний джерелом гуманістичної парадигми релігійно-філософських поглядів діячів церкви Волині були існуючі у тогочасному

суспільстві особливості філософських традицій, які характеризувалися антеїзмом, кордоцентризмом та екзистенціальними тенденціями.

Біля витоків гуманістичної культури в Україні стояли такі науковці: Юрій Дрогобич (Котермак), Павло Кросненський (Русин із Кросна), Станіслав Оріховський-Роксолан, Лаврентій Зизаній Тустановський, Мелетій Смотрицький, Касян Сакович та інші. Як стверджує В. Литвинов, ренесансно-гуманістичні ідеї виникали і розвивалися в Україні на ґрунті двох різних традицій: західноєвропейської і руськовізантійської, яка була тісно пов’язана з церковною традицією, а тому й більш прийнятною для вітчизняної культури перехідного періоду [8].

Зародження гуманістичних ідей на території Волині розпочалося з XV –початку XVII ст. та пов’язувалося з діяльністю науково-культурного центру при Острозькій академії, яка заснована князем Костянтином Острозьким в 1576 р. За словами В. Литвинова [8, с. 65], цей осередок відзначався високим науково-освітнім рівнем, мав гуманістичне спрямування, тут діяли друкарні та бібліотеки, здобували освіту або удосконалювали свої знання чимало майбутніх видатних діячів української культури й науки, полемістів та воєначальників.

Проповідники православної віри на Україні в цілому та на Волині зокрема у культурно-освітній діяльності широко використовували творчу спадщину своїх попередників на благодатній ниві провіщення слова Божого. Досвід апостольських мужів, Кипріяна, Климента, Климента Александрійського, Тертуліана, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, українських подвижників Феодосія Печерського, митрополитів Іларіона, Петра Могили, Василя Липківського, Івана Огієнка, Йосипа Сліпого та інших став методологічною основою зародження та формування основних підвалин гуманістичної спрямованості поглядів діячів церкви Волині кінця XIX – початку XX ст.

Для з’ясування особливостей гуманістичної парадигми релігійно-філософських поглядів вважаємо за необхідне проаналізувати питання, дотичні до проблеми дослідження. Йдеться про особливості обставин життя церковних діячів Волині кінця XIX – початку XX ст., які безпосередньо впливали на становлення світогляду згаданих постатей.

Відомий волинський історик М. Манько [12, с. 3], характеризуючи становище волинського українського духовенства, зазначає про його численні утиски і приниження з боку польської католицької шляхти. Як результат, за словами науковця, й прагнення волинських священників – чи не єдиної освіченої верстви місцевого українського населення – опертися на російський царизм, звідси й служба імперії не за страх, а за совість. Незважаючи на жорсткі ідеологічні умови, куль-

турно-освітня, викладацька діяльність церковних діячів Волині окрім виконання суворих приписів, була спрямованою на утвердження гуманістичних пріоритетів у поведінці православних вірян крізь призму тлумачення основних християнських морально-етичних цінностей.

Більшість представників православного духовенства Волині були вихідцями із священнослужительських сімей. Тому можемо обґрунтовано стверджувати, що духовно-релігійні основи розвитку сформувалися ще у дитячому віці. Почесний доктор з історії Української православної церкви В. Рожко у монографії «Нарис історії Української православної церкви на Волині: історико-краєзнавчий нарис» [14, с. 308] розвиває думку про те, що «волинське духовенство в переважній своїй більшості було волинське з походження, часто парафії переходили від батька до сина або зятя, які також були з родини духовних». Тому підтримуємо думку про поширення священничих династій.

Волинська духовна семінарія в м. Кременці була об'єднуючим чинником у процесі реалізації християнських морально-етичних принципів у навчально-виховному процесі. Викладачі даного освітнього закладу не тільки пропагували основні гуманістичні ідеї серед вихованців, але й власною поведінкою спонукали їх до гуманізації власного буття. Серед відомих постатей православного духовенства відзначимо історика української православної церкви А. Хойнацького, який з 1863 р. по 1871р. працював викладачем «Святого письма» у згаданому навчальному закладі. Курс викладання даної дисципліни та єврейської мови продовжив у 1883 р. дослідник Волині М. Теодорович. Отже, цей навчальний заклад як духовний осередок освіти на Волині став тим інтелектуальним двигуном, який активно стимулював науково-викладацьку діяльність на вивчення історичних, релігійно-моральних, церковно-богословських аспектів життя волинян краю.

Священнослужитель А. Сендульський був випускником (1854 р.) Волинської духовної семінарії в м. Кременці, де, окрім студіювання навчальних предметів на старших курсах, він збагачував світогляд на основі народного фольклору, звичаїв і обрядів сіл Південно-Східної Волині. Науковець Б. Давидович [4, с. 444] наголошує на постійній науково-краєзнавчій праці А. Сендульського та самовдосконаленні.

Формування гуманістичних підвалин релігійно-філософських поглядів діячів церкви Волині відбувалося на теренах Богом освяченої землі, де знаходиться одна з найбільших святинь України – Свято-Успенська Почаївська лавра, яка, за словами релігієзнавця Волині В. Рожка, наприкінці XIX – на початку XX ст. стала великою релігійною

і культурно-освітньою установою [4, с. 265]. Тому предметом багатьох релігійних досліджень виступали наукові розвідки про місце і роль Волинської святині у житті українського народу; життя та діяльність святих угодників монастиря; історія чудотворних ікон, випадки духовного та фізичного зцілення людей під їх впливом.

Висока духовність та глибока релігійність мешканців Волинського краю зумовлена розташуванням Свято-Успенської Почаївської лаври, яка здавна була притулком для вибраних, де вони здійснюють подвиг свого спасіння шляхом споглядання і духовного самозаглиблення, наближаються до джерела життя і початку всякого буття [4, с. 903]. У пошуках духовного самоствердження, фізичного зцілення, з метою принесення Всевишньому подяки і молитви люди приходять до Почаївської лаври, оскільки тут може відродитися людське у людині. Тому історія даного монастиря, його роль у процесі гуманізації життя індивіда слугували предметом наукових пошуків представників православного духовенства Волині початку ХХ ст.

Характерною особливістю життя та діяльності церковних діячів Волині була всебічна обізнаність та активна життєва позиція у дослідженні історії краю. Володіючи достатньою кількістю історичних, етнографічних, фольклорних матеріалів, А. Сендульський долучився до написання історико-статистичних описів міст і сіл краю. Після виходу першої друкованої праці «Історія села Сивок» (1868 р.), як зазначає Л. Баженов [2, с. 122], «схвально відгукнулись на цей нарис, підтримали почин автора і заприятлювали з А. Сендульським тоді уже визнані дослідники Волині та її населених місць А. Братчинков, Х. Корнаковський, Л. Крушинський, В. Перогівський, С. Барановський, професор Волинської духовної семінарії А. Хойнацький». Тобто можемо стверджувати про наступність у науково-історичній праці, її гуманістичну спрямованість: створювалася про людей і для них.

Отже, характерною рисою творчої спадщини церковних діячів Волині було розширення змісту їх світоглядних пошуків за межі релігійно-богословської тематики на сферу історико-археологічних, етнографічних, краєзнавчих, морально-етичних і світоглядно-філософських проблем

Подальші дослідження будуть спрямовані на розкриття особливостей гуманістичної парадигми релігійно-філософських поглядів церковних діячів Волині кінця ХІХ – початку ХХ ст. та визначення шляхів трансформації їх гуманістичних концептів у сучасному православному дискурсі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Барановський, С. Воспоминания о прошедшем города Кременца от 1827 по 1868 г / С. Барановский // Волинские епархиальные ведомости. – 1868. – № 22. – С. 880–894.
2. Баженов, Л. Подвижник краєзнавства XIX століття з села Сивок на Волині (священик Аполлоній Сендульський) / Л. Баженов // Матеріали I–III науково-краєзнавчих конференцій. – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 121–122.
3. Борщевич, В. Українська православна церква на Волині у 20 – 40-х рр. XX ст. : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 [Електронний ресурс] / В. Борщевич ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2000. – 13 с.
4. Давидович, Б. Историческое значение православия / Б. Давидович // Волинские епархиальные ведомости. – 1897. – № 30. – С. 902–921; № 31. – С. 941–958; № 32. – С. 979–990.
5. Дулуман, Є. Релігія як соціально-історичний феномен / Є. Дулуман. – Київ : Наукова думка, 1974. – 262 с.
6. Жилюк, С. І. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.) : Монографія / С. І. Жилюк, Б. Є. Бойко. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 228 с.
7. Кашуба, М. Внутрішній світ людини / М. Кашуба // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – № 2.
8. Литвинов, В. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Литвинов – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.
9. Левчук, М. Висвітлення морально-етичної проблематики на шпальтах преси Православної Церкви Волині (1867 – 2006 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : 27.00.04 / М. Левчук. – Київ, 2008. – 31 с.
10. Лукашук, В. Василь Переговський – дослідник історії Старокостянтинова / В. Лукашук // Наше місто. – 2008. – № 28 (233). – 3 липня. – С. 242.
11. Манько, М. До післяволинської біографії Миколи Теодоровича та з'ясування дати і місця його смерті / М. Манько // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 36–37.
12. Манько, М. Краєзнавець Стефан Барановський / М. Манько // Життя і слово. – 1993. – 16 жовтня. – С. 3.
13. Нічик, В. Гуманістичні тенденції в творах членів вченого гуртка друкарні Києво-Печерської Лаври / В. Нічик // Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1990.
14. Рожко, В. Нарис історії української православної церкви на Волині : Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко. – Луцьк : Медіа. – 2001. – 672 с.
15. Сабадаш, Ю. Досвід інтерпретації ідей гуманізму в сучасній українській науковій думці [Текст] / Ю. Сабадаш // Культура і сучасність : Альманах / М-во культури і туризму України ; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – Київ : Міленіум, 2008. – № 2. – С. 51–54.

16. Сендульский, А. Село Поляхова Заславского уезда // Волынские епархиальные ведомости / А. Сендульский. – 1874. – № 19. – С. 676–682.
17. Сендульский, А. Город Овруч / А. Сендульский // Волынские епархиальные ведомости. – 1876. – № 1. – С. 1–19.
18. Стадник, М. Мудрість, розум, віра, істина, їх біблійне вираження / М. Стадник // Джерела духовності : генеза творчого процесу та розвиток мистецтва : Матеріали науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 43–55.
19. Теодорович, Н. Славянський праздник в Волынской духовной семинарии / Н. Теодорович // Волынские епархиальные ведомости. – 1885. – № 14. – С. 458–462.
20. Устав православных духовных семинарий // Волынские епархиальные ведомости – 1867. – № 3. – С. 76–125.
21. Черній, А. Ронтологія духовності / А. Черній. – К., 1996. – 227 с.
22. Ярмошик, І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ–ХХ століть : Монографія. – Житомир : Вид-во «Волинь» ; ПП «Рута», 2006. – 216 с.